

el retorno museístico a España de su obra plástica señalando las características propias en cada caso.

Este libro y los museos que se analizan en él constituyen un paso más en la reconstrucción de la memoria histórico-artística del periodo de la dictadura franquista, pero en este sentido el mundo del arte está muy retrasado en comparación con otras esferas de la cultura. Por lo tanto, queda mucho camino por recorrer en cuanto a la reconstrucción de la memoria artística de este periodo de la historia del arte, lo que demuestra la falta de voluntad política y social por reconstruir la memoria histórica del periodo oscuro de la dictadura franquista. Es deseable que este libro por su contenido comience a arrojar pinceladas de luz sobre uno de los periodos más importantes y trascendentes de la historia del arte español.

Victoria López Benito.

Becaria FI. Grup Didpatri (SGR2009-00245).
 Departament de Didàctica de les Ciències Socials.
 Universitat de Barcelona (UB). Passeig de la
 Vall d'Hebron, 171, 08035. Barcelona, Espanya.
 victorialopezb@ub.edu

PILAR MOLINA JAVIERRE. LA PRESÓ DE DONES DE LES CORTS (1939-1959). Ajuntament de Barcelona, Districte de les Corts, Barcelona, 2010, 415 pp. + il., gràfics, taules. 978-84-98502-55-8.

Aquest llibre, amb el títol *La Presó de les Dones de les Corts (1939-1959)*, és una versió reduïda de la tesi doctoral de Ma. Pilar Molina Javierre, dirigida pel Dr. Francesc Xavier Hernández i pel Dr. Jordi Ibarz, llegida a la facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona el gener del 2010.

La Dra. Ma. Pilar Molina ens presenta un treball exhaustiu del què fou el presidi de les dones en acabar la Guerra Civil, donant a conèixer l'espai físic de la presó, la seva organització i funcionament, els òrgans de poder, la vida de les preses i dels seus fills, així com la seva composició social. La investigació reuneix les dades tretes de les fonts documentals produïdes per a la mateixa presó trobades a l'Arxiu Nacional de Catalunya, a l'Arxiu Municipal de les Corts, als arxius del Col·legi d'Arquitectes i a l'Administratiu de Barcelona, per processar-les en quadres i gràfics estadístics prou entenedors. El resultat és un estudi que planteja la presó des d'una perspectiva penitenciària i institucional, analitzant les característiques socials de les recluses i el tipus de vida a què van ser sotmeses.

La investigació ha estat delimitada cronològicament entre la finalització de la Guerra Civil i l'aplicació del Pla d'Estabilització l'any 1959, quan el franquisme inicia una nova fase de la seva trajectòria. Encara que el 1955 les recluses van ser traslladades temporalment a la presó Model, l'autora va voler donar una certa continuïtat històrica a

la seva recerca: en aquest punt diferencia dos períodes històrics contrastats pel què fa a la conflictivitat social i que reflecteixen les conseqüències, en el pla moral i material, que el règim va provocar entre els sectors socials desafavorits, com les preses.

La Doctora Molina presenta, doncs, un quadre general sobre la presó de les Corts, situada en els terrenys d'una antiga masia, esdevenint la instrucció repressiva femenina més important a Catalunya; una eina al poder per impulsar la ideologia i la moralitat del franquisme, en la què es posaven de manifest les contradiccions i les penúries econòmiques de la vida sota la dictadura.

El llibre s'estructura en tres parts principals: la presó com espai físic i institucional, la població reclusa i la vida quotidiana dins del centre. La primera part se centra en la descripció històrica de la presó en el context barceloní de l'època. Es descriuen els presidis i correccionals de la ciutat de Barcelona i també es reconstrueixen les vicissituds de la parcel·la, els passatges de propietat i es descriuen els espais on es va ubicar la presó. La reconstrucció de l'establiment, des d'una perspectiva històrica, permet comprendre com la provisionalitat de les instal·lacions, després del trasllat de la presó de les dones al barri de les Corts en un edifici que havia hospitalitzat el Convent del Bon Consell des de el 1920, va condicionar la vida de les preses i dels seus òrgans de poder. Més endavant l'autora descriu l'espai físic del presidi, les seves instal·lacions i la nova institucionalització de la organització interna: es van poder resseguir els organismes de poder que actuaven en l'establiment penitenciari del 1939 al 1959 com a instruments de transmissió de la

ortodòxia franquista entre la població reclusa. De fet, a la presó es reproduïa el model jeràrquic i militaritzat que regia a l'exterior, imposant el nacionalcatolicisme en la vida quotidiana de les recluses en la figura del capellà i de les filles de la caritat. Cal destacar que les il·lustracions enriqueixen notablement el valor del llibre i aporten una visió humana a la recerca. A més, ens permeten visualitzar les fonts que l'autora va utilitzar i la tasca de gestió de la informació.

A la segona part del llibre l'autora defineix el perfil socio-professional de les preses i les raons judicials i polítiques de la seva reclusió. S'hi ha pogut establir els moviments de les recluses al llarg del període analitzat i s'ha calculat la xifra total de les preses sobre el total corresponent a les variables que defineixen aquets moviments. Per una valoració global del període, i a causa dels buits i la manca d'informació d'alguns anys, l'autora va comparar les dades obtingudes del registre de les fitxes i els llibres de ingressos i baixes, amb les dades del llibre d'en Pelai Pagès, *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra*.

A continuació s'exposa la realitat social de les recluses, plasmada amb gràfics i quadres estadístics prou entenedors sobre l'edat, l'estat civil, el nombre de fills que tenien, la professió i l'origen geogràfic de les preses. Per obtenir aquesta informació l'autora va analitzar les dades aportades pel registre d'ingrés de les recluses i les va contrastar amb les dades d'altres fonts. En aquest cas, no se'ns proporcionen les dades ordenades cronològicament, i la provenença respecte al lloc de naixement i el de residència es dona sobre el total de les ingressades a la presó en

el període 1939-1959: aquí es considera que hagués estat útil incloure-hi un gràfic general relacionant les dades cronològicament per comprovar com s'anava adequant el moviment de resistència de les activistes polítiques d'Extremadura i Andalusia, oferint una mirada més específica de la composició social de les preses.

Llavors l'autora s'aproxima als aspectes penitenciaris i jurídics de les preses, analitzant la tipologia dels delictes i les condemnes que se'ls van imposar. S'ha classificat la tipologia dels delictes imputats a les recluses, segons l'òptica de la producció legislativa franquista, en vuit categories; a partir d'aquesta primera classificació es desglossen els delictes més representatius de cada tipologia: els més comesos eren els d'adhesió i excitació a la rebel·lió, relacionats amb la Llei de Responsabilitats; aquestes recluses van patir les condemnes més dures, fins i tot la pena de mort en algun cas. Les dades recollides sobre les condemnes, com es pot veure en els gràfics del text, no van ser gaire homogènies, i confirmen l'arbitrarietat de l'estat de justícia de la dictadura a l'hora de sancionar delictes de categoria similar.

En la tercera part, la Doctora Molina ha estudiat la vida de les recluses dins del recinte penitenciar: les tasques a desenvolupar, els càstigs, la sanitat, els horaris, l'educació que rebien, la presència d'infants, l'alimentació... Aquestes dades li van permetre conèixer a fons les condicions de penúria de les recluses, que reflecteixen les dures condicions de la vida sota la política econòmica autàrquica del règim. L'autora va poder contrastar les dades dels registres del penitenciar amb els testimonis de les recluses, així com amb

l'obra de Josep M. Solé i Sabaté, *La repressió franquista a Catalunya*. Desconcerta, però, el fet que l'autora no trobés cap registre sobre les morts i els naixements dels infants a la presó.

Quant a metodologia, l'autora ha utilitzat com a fonts els expedients personals de les recluses, les fitxes de llibertat condicional, els registres d'entrada i sortida, els registres de dones malaltes, hospitalitzades o embarassades, el nombre d'infants que hi havia a la presó... Gràcies a totes les dades, va ser possible reconstruir la vida penitenciària de les recluses i resseguir-ne l'evolució. Fins i tot, en cert casos, va ser possible arribar a poder referir el nombre total de recluses que hi havien ingressades. A través dels llibres d'actes de la Junta de Disciplina, de la Junta de Règim i de l'administració de la presó de dones, va ser possible comprendre la realitat de la presó. La utilització d'aquestes fonts ha permès superar els límits establerts per investigacions semblants, només interessades en la perspectiva jurídica o des de la memòria històrica i estrictament vinculades a la repressió franquista. No teníem coneixement sobre el col·lectiu de les recluses socials, que restaven en silenci i oblit, ni de l'espai on es materialitzava la convivència entre les recluses i la relació amb els òrgans de poder. Tot i això es troba a faltar un gràfic que relacioni els diferents paràmetres entre ells; però entenem que la recerca de la Doctora Molina se centra en els aspectes concrets del penitenciar i s'havia de limitar la mateixa sense entrar en qüestions sociològiques.

Aquest llibre s'afegeix als estudis publicats sobre la presó de les dones de les Corts

i les investigacions que recullen aspectes concrets de la institució en determinats moments del franquisme, principalment basats en el testimoni de preses polítiques que van patir la repressió del règim. És per això que es considera una investigació molt innovadora des del punt de vista metodològic, ja que la majoria de la literatura produïda fins ara abordava la problemàtica des d'una perspectiva jurídica o de la memòria històrica, sense aquesta aproximació a les fonts documentals. Cal destacar que aquest recent estudi ofereix un plantejament més ampli, que dóna un mirada detallada i completa sobre el col·lectiu de preses durant tot el període en què el penitenciari es manté actiu.

Per concloure es vol assenyalar el caràcter innovador d'aquest text, ja que els estudis recents sobre les presons franquistes a l'Estat espanyol, inclòs els de les dones, es van realitzar, per a la seva majoria, a partir dels reculls de testimonis de persones que varen formar part del col·lectiu d'empresonats durant determinats períodes de la dictadura franquista. Tot i que hi manca una interpretació qualitativa de les dades, aquesta recerca és una clara mostra de com l'estadística s'ha convertit en un vehicle bàsic també per els estudis i les investigacions conduïdes des de les ciències socials (Clegg, 1984). Encara que els resultats de les recerques en aquest camp no tinguin la pretensió d'arribar a respostes generalitzables, si no indicar tendències, no es pot negar el caràcter empíric de la seva epistemologia. La quantificació de les dades és una conseqüència directa d'aquesta metodologia, però la utilitat de l'estadística aplicada a les ciències socials, més descriptiva que probabilística, es considera que necessita d'una explicació qualitativa de les mateixes.

La tradicional dicotomia entre metodologia quantitativa i qualitativa en la recerca en ciències socials (Alvarez-Gayou, 2003) se soluciona amb una combinació de les dues perspectives que permet una comprensió més exhaustiva de l'objecte d'estudi (Urraco, 2007). Per aquest motiu es troba a faltar una explicació més exhaustiva sobre la metodologia aplicada, però possiblement l'autora no ha volgut interrompre la lectura amb discussions metodològiques més pròpies d'una tesis doctoral que de la seva publicació. Des del punt de vista de la recuperació del patrimoni, aquesta investigació proporciona un model metodològic sobre el processament de la informació a partir de fonts primàries, que permet entendre els aspectes funcionals de l'arquitectura del presidi, i com el seu caràcter transitori va tenir conseqüències en la vida de les preses. Així mateix, el recull d'informació i dades que proposa la Doctora Molina podria ser la base de diverses investigacions futures.

Referències bibliogràfiques

- CLEGG, F. (1984): *Estadística fácil aplicada a las ciencias sociales*. Grijalbo, Barcelona.
- ÁLVAREZ-GAYOU, J. L. (2003): *Cómo hacer investigación cualitativa. Fundamentos y metodología*. Paidós, México.
- URRACO, M. (2007): "La metodología cualitativa para la investigación en Ciencias Sociales. Una aproximación *mediográfica*", *Revista sociológica de Pensamiento crítico* 1 (1).

Illaria Bellati

Becària APIF. Grup de recerca DHIGES (SGR2009-00463). Departament de Didàctica de les Ciències Socials. Facultat de Formació del Professorat. Universitat de Barcelona (UB), Passeig de la Vall d'Hebron, 171, 08035 Barcelona, Espanya. ilaria3bellatti@ub.edu